

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Linguistica 14 (2019)

ISSN 2083-1765

DOI 10.24917/20831765.14.16

Tom dedykowany Pani Profesor Józefie Kobylińskiej

Jerzy Reichan

ORCID 0000-0001-5641-8906

Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków

Na tropie ginących wyrazów gwarowych

Słowa kluczowe: polska dialektologia, leksykologia dialektologiczna, wymierające słowa gwarowe

Keywords: Polish dialectology, dialectological lexicology, the dying dialectal words

Zanikanie polskich gwar ludowych jest sprawą dobrze znaną i oczywistą. Porzucanie gwar rodzimych na rzecz polskiego języka literackiego zauważano od dawna. Wzbudzało to uzasadniony niepokój dialektologów, którzy obawiali się, że mogą nie zdążyć utrwalić gwarę na piśmie, a ostatnio też w nagraniach.

W związku ze zmianami kulturowymi i społecznymi stopniowo zanikało i zanika dawne słownictwo gwarowe. Jednakże jeszcze w połowie XX wieku bez trudu zebrano w terenie materiał do *Małego atlasu gwar polskich* (MAGP), a z końcem XX wieku udało się jeszcze u najstarszych ludzi zebrać dane do *Atlasu gwar polskich* Karola Dejny (AGP).

W roku 1960 Marian Kucala w znanym artykule *O słownictwie ludzi wyzbywających się gwary* (Kucala 1960) przedstawił mechanizm zjawiska zaniku słownictwa gwarowego na rzecz zapożyczeń z polszczyzny ogólnej u ludzi niewykształconych dojeżdżających do pracy fizycznej w mieście z okolic jego rodzinnej wsi Więciórki w powiecie myślenickim. A oto co czytamy w podsumowaniu tego artykułu:

Stwierdziliśmy wyżej na przykładach, że omawiani tu ludzie zatracają mnóstwo pojęć językowi literackiemu nieznanych wraz z zatracaniem wyrazów za bardzo „gwarowo” brzmiących, stwierdziliśmy dalej, że ginie wiele wyrazów gwarowych i pojęć, zastępowanych przez bardziej literackie wyrazy bliskoznaczne, np. *hładać* ‘szukać wnikliwie, poszukiwać czegoś rzadkiego, trudno osiągalnego’ zastąpione ogólniejszym *szukać*, co doprowadza często do tego, że niektóre gwarowe grupy wyrazów bliskoznacznych zastępuje się nielicznymi ogólnymi terminami, dalej zauważyliśmy unikanie pewnej ilości słów istniejących i w języku literackim, mylnie uważanych za wyłącznie gwarowe [...]. Na zakończenie warto jeszcze zasygnalizować dalsze skutki przedstawionego tu zjawiska. Chodzi o wpływ na gwarę. Dotychczas gwara w tych wsiach, skąd omawiani ludzie pochodzą utrzymywała się dobrze. Język literacki mógł wchodzić głównie przez kościół, szkołę i literaturę. Język kościelny, od szeregu pokoleń co niedzielę spływający z ambo-

ny, na język codzienny nie wywierał żadnego wpływu. W szkole dzieci na lekcjach mówiły jakim takim językiem książkowym, na pauzach i w domu gwarą. Z książek poznawano język literacki biernie; podobnie jak się poznaje np. łacinę w szkole: czyta się po łacinie z jakim takim zrozumieniem, ale się nią nie mówi. Dopiero w ostatnich latach, w związku z tymi masowymi wyjazdami do pracy w mieście, przychodzi zmiana: ten właśnie przedstawiony tu język [tj. potoczny język miejski, daleki od doskonałości języka literackiego] wpływa w decydującym stopniu na cofanie się gwary. I choć wpływ języka literackiego na wieś jest dziś rzeczą naturalną i nieuniknioną, to przecież niepokoi decydująca rola tego nie najlepszego jego wydania (Kućała 1960: 338–339).

W tym samym roku Anna Niezabitowska pochodząca ze Sporysza pod Żywcem, zatrudniona w kierowanej przez Mieczysława Karasia Pracowni Atlasu i Słownika Gwar Polskich Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie opublikowała artykuł przedstawiający *Zmiany w słownictwie żywieckim na przestrzeni ostatnich 70 lat* (Niezabitowska 1960). Autorka porównała słownictwo okolic Żywca zebrane przez L. Rzeszowskiego w końcu XIX wieku, opublikowane przez niego w artykule *Spis wyrazów ludowych z okolic Żywca* (Rzeszowski 1891) z danymi zebranymi przez siebie w sześciu wsiach w pobliżu Żywca u ludzi mających przeszło 60 lat. Po precyzyjnym przedstawieniu i omówieniu zebranego przez siebie materiału i zestawieniu go z danymi Rzeszowskiego autorka dochodzi do następującego wniosku ogólnego:

W rezultacie sprawdzenia materiałów L. Rzeszowskiego we współczesnym słownictwie żywieckim można wyciągnąć wniosek, że słownictwo ludowe okolic Żywca nie uległo w stosunku do stanu sprzed 70 lat zbyt dalekiemu zanikowi. W szczegółach przedstawia się to następująco: tylko 12% wyrazów zostało całkowicie zapomniane, 32% pozostało w czynnej lub biernej warstwie słownictwa niektórych wsi, 56% to wyrazy powszechnie znane i używane. Należy tu jednak podkreślić fakt, że dane te dotyczą ludzi powyżej 60 lat, i że dokładne badanie wśród pokolenia młodszego (w dużej części pracującego zawodowo) wykazałoby duże różnice między danymi tego artykułu, na niekorzyść żywotności starego słownictwa żywieckiego (Niezabitowska 1960: 363).

Omówione wyżej artykuły przedstawiają dwie różne sytuacje związane z zanikaniem tradycyjnego słownictwa gwarowego. O ile Kućała zajmuje się przebiegiem tego procesu u młodych mieszkańców wsi (mających ukończoną tylko szkołę podstawową), którzy z wioski w okolicach Myślenic w latach pięćdziesiątych XX wieku codziennie dojeżdżali do pracy fizycznej w mieście, o tyle Niezabitowska zestawia wyrazy gwarowe zapisane przez L. Rzeszowskiego (Rzeszowski 1891) w *Żywieckim* w końcu XIX wieku z zebranymi przez siebie tamże zapisami u ludzi starszych (powyżej 60 lat) pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku.

W niniejszym artykule pragnę przedstawić jeszcze inne podejście do omawianego problemu. W moich rozważaniach wychodzę od tych wyrazów, które Marian Kućała w swoim *Porównawczym słowniku trzech wsi małopolskich* (Kućała 1957) opatrzył kwalifikatorem „st.”¹. Kwalifikator „st.” objaśnia Kućała następująco: „skróć

¹ Przypominam, że wymieniony słownik Kućały przedstawia słownictwo gwarowe jego rodzinnej wsi Więciórki pod Myślenicami porównane ze słownictwem dwu innych wsi, a mianowicie Sidziny, położonej w okolicach Babiej Góry, i podkrakowskiego Facimiecha. Materiał z tych wsi zebrał Kućała w latach pięćdziesiątych XX w.

st. oznacza, że wyraz używany jest przede wszystkim lub tylko przez ludzi starszych (ponad 50 lat)” (Kucała 1957: 14).

Jak się okazuje, skrót „st.” zastosował Kucała w swoim dziele (zawierającym kilka tysięcy słów) tylko 13 razy w odniesieniu do wyrazów i wyrażeń: *bicykiel*, *bugle*, *na chyzie*, *drzewiej*, *hary*, *katanka*, *niewiasta* (‘synowa’), *paciorze* (!), *papučka*, *patyczki*, *pieśm* (!), *skryptura*, *wizytka*. W niniejszym studium zajmiemy się pięcioma z wymienionych wyrazów, a mianowicie słowami: *bicykiel*, *bugle*, *na chyzie*, *drzewiej*, *hary*. Ponieważ Kucała napisał swój słownik w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku, więc jego informatorzy urodzili się i nauczyli się mówić na przełomie wieku XIX i XX.

Wyrazy opatrzone przez Kucałę kwalifikatorem „st.” sprawdziłem w *Słowniku gwar polskich* PAN (SGP PAN), w *Słowniku gwar polskich* J. Karłowicza (SKarł) oraz w kilku dużych wydanych w ostatnich latach słownikach gwarowych przedstawiających słownictwo gwarowe z terenów sąsiadujących z wsiami przebadanymi przez Kucałę. Są to słowniki: 1) gwary gorczańskiej (Kobylińska 2001), 2) gwary podhalańskiej (Hodorowicz 2013), (Kąś 2015–2018), (Zborowski 2009), 3) gwary orawskiej (Kąś 2011).

Przechodzę do przeglądu materiału dotyczącego wspomnianych 5 wyrazów oznaczonych kwalifikatorem „st.”. W przeglądzie stosuję układ alfabetyczny. Przy cytowaniu danych z SGP PAN fonetyczne, systemowe (!) właściwości wyrazów podaję w postaci uproszczonej, zachowując w pełni ich fonetyczne wyrazowe, indywidualne (!) cechy. I jedno i drugie oddaję pisownią języka literackiego. Tylko cytaty ze *Słownika* Kucały (Kucała 1957) podaję w pisowni fonetycznej. Przynależność administracyjną wsi do powiatów stosuję zgodnie z SGP PAN. Pisząc poniżej „najstarszy zapis”, mam na myśli – najstarszy zapis gwarowy; w niniejszym artykule nie zajmuję się bowiem dziejami wyrazów w polszczyźnie literackiej.

BICYKIEL

Kucała 1957, s. 261: *bicykiel* st. ‘rower’, Więciórka (pod Myślenicami); *b'icyńgel* Sidzina (pod Babią górą); *b'icykel* st. Facimiech (pod Krakowem).

Kobylińska 2001, s. 6: *bicykiel* – rower (gwary gorczańskie).

Hodorowicz 2013, s. 25: *bicigiel*, *bicygiel* – rower (Podhale).

Kąś 2015–2018, t. I, s. 243: *bicýgiel*, *bicýgielt*, *bicýkiel* – rower (Podhale).

Zborowski 2009 : brak wyrazu (Podhale).

Kąś 2011, t. I, s. 31: *bicygiel*, *bicykiel*, *bicigiel* [wym. bic-igiel], *bicikiel* [wym. bic-ikiel] – rower (Orawa).

SKarł: brak wyrazu.

SGP PAN, t. I, s. 136–137: *Bicykl* [hasło ustalono w postaci „bicykl” istniejącej w języku literackim]. Według artykułu w SGP PAN najczęstszą formą gwarową jest *bicykiel* występujący na południowym Śląsku (por. zwłaszcza A. Zaręba, AJŚ V, mapa 977), na Dolnym Śląsku u ludności przesiedlonej z Polski wschodniej i dawnych Kresów Wschodnich (por. Symoni-Sułkowska, PJPAN LXV, mapa 37), w Małopolsce południowej, na Mazowszu północnym i na Pomorzu zachodnim u ludności przesiedlonej z Polski wschodniej i dawnych Kresów Wschodnich (por. Symoni-Sułkowska, PJPAN LXV, mapa 37). O wiele rzadziej notowaną formę *bicygiel*

podano z południowego Śląska, okolic pogranicznego miasta Czadcy w Słowacji i z wsi Mszana Górna (powiat Limanowa). Wyjątkowo wystąpiły formy: *bajsykiel* (pod Suwałkami), *picygiel* || *bicygiel* pod Cieszynem, *wicykiel* (|| *bicykiel* || *bicygiel*) we wsi Mszana Górna (powiat Limanowa).

Sporadycznie pojawia się *bicykiel* w znaczeniu ‘motocykl’, co podaje J. Symoni-Sułkowska ze Śląska, Wielkopolski i Pomorza (PJPAN LXV: 82). W tymże samym znaczeniu *bicykiel* || *bajcykiel* zanotował W. Lubaś we wsi Żarnowiec pod Krosnem, kwalifikując ten wyraz jako rzadko używany.

Najstarszego zapisu wyrazu dokonano we wsi Mszana Górna (powiat Limanowa). Pochodzi on z dawnych zbiorów Kazimierza Nitscha z lat międzywojennych (1920–1939). Zapisu dokonał ks. Stanisław Krawczyk, który zanotował trzy formy wyrazu: *bicykiel* || *bicygiel* || *wicykiel*. Drugim chronologicznie kolejnym zapisem jest cytowana wyżej relacja Kucały z Więciórki, Sidziny i Facimiecha.

Ogólne wnioski: Ponieważ rowery zaczęły się w Polsce rozpowszechniać dopiero z końcem XIX i początkiem XX wieku, nie dziwi brak wyrazu *bicykl* (*bicykiel*) w *Słowniku gwar polskich* Karłowicza. Natomiast w *Słowniku gwar polskich* (PAN) dokumentacja, zwłaszcza formy *bicykiel*, jest bardzo obfita. Wyraz wykazuje wyraźne zasięgi geograficzne (na innych terytoriach: *koło* i podobne, *rower*, ...).

Wyraz, który w połowie XX wieku (wg Kucały) w jego rodzinnej Więciórce „używany jest przede wszystkim lub tylko przez ludzi starszych (ponad 50 lat)”, okazał jednak w różnych gwarach dużą żywotność (por. np. materiały do *Atlasu językowego Śląska* A. Zaręby, zbierane w latach 1961–1966, AJŚ, t. I, s. 24 oraz wspomnianą wyżej pracę J. Symoni-Sułkowskiej, PJPAN LXV). *Bicykiel*, *bicygiel* podają też niedawno wydawane słowniki Kobylińskiej, Hodorowicza i Kąsia (Kobylińska 2001, Hodorowicz 2013, Kąś 2015–2018, Kąś 2011).

(Nawiasowo odnotujmy, że *bicykl* jest już w dziełach Dygasińskiego (1839–1902) i Prusa (1847–1912) (*Słownik języka polskiego* pod red. Doroszewskiego, t. I, s. 486).

BUGLE

Kucała 1957, s. 193: bugle st. ‘obwarzanki’: *dávni né naz’ival’i ũobažan’ki ino bugle* Więciórka (pod Myślenicami); to samo – Sidzina (pod Babią Górą); to samo, zanotowano też *ũobažan’ki* w Facimiechu (pod Krakowem). (Kucała w swoim słowniku ma także hasło *bugiel* ‘przyrząd z ostrzem do wycinania rowków (szerokich) w deskach’, Więciórka; ‘jakiś przyrząd do kieratu’, Sidzina, Kucała 1957: 155).

Kobylińska 2001, s. 10: tylko w innym znaczeniu: bugiel – okucie otworu głowy koła drewnianego, w otwór ten wchodzi zakończenie osi; zob. buksa, szynkiel. (Gwary gorczańskie).

Hodorowicz 2013, s. 36: tylko w innym znaczeniu: bugiel – zwój wyczesanego lnu. (Podhale).

Kąś 2015–2018, t. I, s. 425: BUGIEL, znaczenie 3.: *dawne* ‘mały obwarzanek’ Czarny Dunajec (powiat Nowy Targ) (ME IX 196) (Podhale).

Zborowski 2009: brak wyrazu. (Podhale).

Kąś 2011, t. I, s. 63: bugiel, znaczenie 6.: ‘obwarzanek’ Zubrzyca Górna, z materiałów rękopiśmiennych zebranych i przygotowanych pod kierunkiem A. Zaręby. (Orawa).

SKarł: brak wyrazu.

SGP PAN, t. II, s. 209–210: [materiał do *bugiel* jest pod hasłem *bigiel*]. W znaczeniu 9. ‘obarzanek, ciastko’ oprócz danych Kucały z Więciórki i Facimiecha (zob. wyżej) podano jeszcze dane z Czarnego Dunajca (powiat Nowy Targ) i dwu wsi śląskich (z powiatów głubczyckiego i prudnickiego). Wyraz zatem zapisano w Małopolsce południowej i na Śląsku.

Najstarszy zapis wyrazu pochodzi z Czarnego Dunajca (powiat Nowy Targ), z pracy J. Kantora, opublikowanej w roku 1907 w ME IX 17–229, kolejny – z roku 1934, ze Śląska, z Sulkowa w powiecie głubczyckim (PJS I). Późniejszym zapisem z połowy XX wieku jest cytowana wyżej relacja Kucały z Więciórki, Sidziny i Facimiecha. Dalsza relacja z powiatu prudnickiego na Śląsku pochodzi z roku 1973 (PlutaDzierż 19).

Ogólne wnioski: Wyraz zatem ma dokumentację dość ubogą. Zapisano go w Małopolsce południowej i na Śląsku (SGP PAN). Nie potwierdzają istnienia wyrazu *bugiel* ‘obarzanek’ słowniki Kobylińskiej, Hodorowicza, Zborowskiego (Kobylińska 2001, Hodorowicz 2013, Zborowski 2009). Słowniki Kąsia podają *bugiel* ‘obarzanek’ tylko z dawniejszych materiałów (Kąs 2015–2018, Kąs 2011). Czyżby wyraz ginął? (Nawiasowo wspomnę, że wyrazu *bugiel* nie poświadcza ani *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, ani *Słownik polskich leksemów potocznych* pod red. W. Lubasia).

NA CHYZIE

Kucała 1957, s. 129: na chyzie st. ‘na strychu’: *na chyże* Więciórka (pod Myślenicami); brak tego wyrazu w Sidzinie (pod Babią Górą) i w Facimiechu (pod Krakowem).

Kobylińska 2001, s. 18: *chyża*, -e <*chyża*> – wiejski dom, chałupa [...] na chyzach <na chyzak> – na strychu stajni. (Gwary gorczańskie).

Hodorowicz 2013: brak wyrazu. (Podhale).

Kąs 2015–2018: brak wyrazu. (Podhale).

Zborowski 2009: brak wyrazu. (Podhale).

Kąs 2011: brak wyrazu. (Orawa).

SKarł: *chyz* ‘chałupa [...]’. Materiał niezbyt obfity. Wyrażenia przyimkowego *na chyzie* ‘na strychu’ brak.

SGP PAN, t. IV, s. 232: wyrażenie przyimkowe *na chyzie* ‘na strychu’ z wsi Ujsoły (powiat Żywiec), Zawoi (powiat Wadowice) i z Więciórki (powiat Myślenice). Należy jednak zaznaczyć, że materiał do wyrazów *chyz* i *chyża*, mających znaczenia: ‘wiejski dom, chałupa’, ‘jeden z budynków w gospodarstwie wiejskim [...]’ lub jakaś część tych budynków, jest bardzo obfity. Wyrazy *chyz*, *chyża* notowano, począwszy od najstarszych źródeł dialektologicznych. Nie zajmujemy się jednak tymi rzeczownikami, tylko wyrażeniem przyimkowym *na chyzie*.

Najstarszego notowania wyrażenia *na chyzie* ‘na strychu’ dokonał Mieczysław Małecki we wsiach Ujsoły (powiat Żywiec) i Zawoi (powiat Wadowice) w latach 1931–1933. Następne, z połowy XX wieku, pochodzi z Więciórki ze *Słownika* Kucały.

Ogólne wnioski: O tym, że wyrazy *chyz*, *chyża* należą do wyrazów ginących, świadczy zarówno odnośna mapa MAGP (t. I, mapa 2), jak i artykuł w SGP PAN

(t. I, s. 229–233). O wyraz dopytywano w wielu wsiach bardzo skrupulatnie. Od najstarszych osób zdołano uzyskać sporo danych. Jednak w wielu miejscowościach informatorzy stwierdzili, że nie znają wyrazu (por. wyżej wspomnianą mapę MAGP i artykuł w SGP). Nie potwierdzają istnienia wyrażenia przyimkowego *na chyzie* słowniki Kobylińskiej, Hodorowicza, Zborowskiego, Kąsia (Kobylińska 2001, Hodorowicz 2013, Zborowski 2009, Kąś 2015–2018, Kąś 2011). Zaznaczyć jednak należy, że u Kobylińskiej jest *na chyzak* ‘na strychu w stajni’ (Kobylińska 2001: 18).

DRZEWIEJ

Kucała 1957, s. 216: drzewiej st. rz. [wyraz rzadko używany] ‘dawniej’: *žžev’i to tag_naz’ivʉoval’i* Więciórka (pod Myślenicami); rz. *žžev’i – jak to ta dāvno byvaʉo* Sidzina (pod Babią górą); brak wyrazu, Facimiech (pod Krakowem).

Kobylińska 2001, s. 32: drzewiej <*dź(ż)ewi(j)* – dawniej. (Gwary gorczańskie).

Hodorowicz 2013, s. 87: drzewi || drzewiej || drzewiyj || drzewiyń – dawniej, niegdyś. (Podhale).

Kąś 2015–2018, t. III, s. 50: drzewi ‘dawniej’, s. 51: drzewiyj || drzewiyń ‘dawniej’. (Podhale).

Zborowski 2009, s. 73: drzewiěj || drzewiėń ‘dawniej, niegdyś’. (Podhale).

Kąś 2011, t. I, s. 209: drzewi ‘dawniej’, s. 210: drzewiyj || drzewni ‘dawniej’, s. 211: drzjij || drzyj ‘dawniej’. (Orawa).

SKarł, t. I, s. 382: drzewiěj = pierwej, dawniej. Dość obfita dokumentacja ze znanej literatury naukowej z XIX wieku, przeważnie z Podhala, począwszy od Goszczyńskiego przez Wrześniowskiego aż do *Słownika gwary podhalskiej* Dembowskiego (SK) V 339–444). Wyraz poświadczony też poza Podhalem w gwarze spod Ropczyc (R. Zawiliński VIII 180–234, *drzewiej* na s. 228).

SGP PAN, t. VI, s. 397: dwa hasła: II. drzewie ‘dawniej, niegdyś, ongi’ i drzewiej ‘dawniej, niegdyś, ongi’. W hasle II. drzewie znajdują się relacje ze zwężoną wymową wygłosowego *-e*, a więc typu *žžev’i* lub *džev’i*. Relacje tego typu notowano na Podkarpaciu, począwszy od Żywieckiego po Rzeszowskie. W hasle drzewiej, w którym zamieszczono również formy typu *drzewień* i typu *drzej*, znajdują się też relacje ze zwężoną wymową *-e-* w końcowej sylabie typu *drzewij*, *drzjij*, *drzewiėń*. Formy typu *drzewiėń* notowano na Podhalu, *drzyj* – na Orawie, *drzewiej* – w różnych postaciach fonetycznych od okolic Żywca na zachodzie po Kolbuszową i Brzozów w Rzeszowskim. Odosobniona relacja pochodzi ze wsi Wysocze pod Ostrowią Mazowiecką na Mazowszu.

Najstarszego notowania wyrazu *drzewiej* w gwarach dokonał Goszczyński (por. SKarł, t. I: 382). Następnie notowało go bardzo wielu badaczy. Chociaż w połowie XX wieku w Więciórce, wg relacji Kucały, był już wyrazem używanym przez starsze pokolenie, to jednak utrzymał się w pamięci następnych pokoleń. Potwierdzają jego istnienie nie tylko dawno zebrane, ale i świeżo wydane zbiory Zborowskiego (por. Zborowski 2009) oraz niedawno opublikowane słowniki Kobylińskiej, Hodorowicza i Kąsia (Kobylińska 2001; Hodorowicz 2013; Kąś 2015–2018; Kąś 2011).

Ogólne wnioski: Wyraz *drzewiej* jest jednym z tych prastarych wyrazów, który od okresu prasłowiańskiego rozprzestrzenił się po całej Słowiańszczyźnie, w polszczyźnie notowany był od XIV wieku, występuje w różnych językach słowiańskich,

a w polszczyźnie zachował się tylko w niektórych gwarach Podkarpacia, szczególnie Podhala (por. F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I: 174). Dla literatów stał się jednym z ulubionych wyrazów, którym posługiwali się do archaizacji swoich tekstów. Z kwalifikacją dawny wyraz *drzewiej* trafił do *Słownika języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, por. t. II: 406.

HARY

Kucała 1957, s. 44: hary st. 'coś wielkiego, ciężkiego, niezgrabnego': *co ci s_takę mašiny – to takę ģary, ani teguo ka pšev'yz, bjo ćęške, ańi teguo pšęnyš* Więciórka (pod Myślenicami); brak tego wyrazu w Sidzinie (pod Babią Górą) i w Facimiechu (pod Krakowem).

Kobylińska 2001: brak wyrazu. (Gwary gorczańskie).

Hodorowicz 2013: brak wyrazu. (Podhale).

Kąś 2015–2018: brak wyrazu. Jest co prawda w t. IV: 69 wyraz *harydło* 'duży budynek': (*Mo hań na cyrhli nas Józek harydło, ze hej*), który być może ze względu na cechę charakterystyczną 'duży' ma związek z wyrazem *hary*.

Zborowski 2009: brak wyrazu. (Podhale).

Kąś 2011: brak wyrazu. (Orawa).

SKarł: brak wyrazu.

SGP PAN, t. IX, s. 618: oprócz relacji powtórzonej za *Słownikiem* Kucały są jeszcze trzy inne znaczenia. Ponieważ materiał do tych znaczeń pochodzi w większości ze *Słownika gwar śląskich* pod red. B. Wyderki (SGŚ, t. XII: 44), wobec tego definicje tych znaczeń powtórzę za tym słownikiem: 'duże grabie do zgrabiania słomy ze ścierniska', 'grabiarka konna', 'zgrabione resztki roślin na polu i w ogrodzie; zgrabki'. Do znaczenia pierwszego 'duże grabie ...' jest jeszcze w SGP PAN, t. IX, s. 618 jedna relacja z Wielkopolski, z powiatu kępińskiego. Jak więc się okazuje, wyraz *ģary* nigdzie w Małopolsce poza Więciórka nie został zauważony; zanotowano go wprawdzie wielokrotnie na Śląsku, ale w innych znaczeniach.

Ogólne wnioski: Wyraz *hary* jest więc na terenie Małopolski albo przykładem takiego słowa, na które badacze nie zwrócili uwagi (zanotował je tylko Kucała), albo może jest wyrazem, które ktoś kiedyś usłyszał na Śląsku i zaczął go używać, ale w innym znaczeniu. Zapisany na Podhalu wyraz *harydło* 'duży budynek' (zob. wyżej) również zasługuje na uwagę.

Omówione wyżej wyrazy, które w połowie XX wieku Kucała określił jako używane „przede wszystkim lub tylko przez ludzi starszych (ponad 50 lat)” (Kucała 1957: 14), różnią się zasadniczo między sobą swoim charakterem. I tak: 1) *bicykiel* 'rower' jest zapożyczeniem z języków zachodnioeuropejskich z przełomu XIX i XX wieku, który wnet polszczyzna literacka wyrugowała na rzecz nowego wyrazu *rower*, natomiast niektóre gwary polskie zatrzymały to słowo na dłużej; 2) *bugle* 'obrazanki' to wyraz wyłącznie gwarowy, którego istnienia nie potwierdzają nowsze materiały dialektologiczne; 3) *na chyzie* 'na strychu' to wyrażenie przyimkowe, które od dawna należy już do reliktywów gwarowych, podobnie jak podstawowy dla niego wyraz *chyzia* (w gwarowej wymowie: *chyzia*) 'chałupa wiejska'; 4) *drzewiej* (w gwarowej wymowie też: *drzewij, drzewi, drzewień* ...) 'dawniej' jest prastarym wyrazem słowiańskim i staropolskim, który – zapomniany w literackiej odmianie polszczyzny

– dotrwał do naszych czasów w niektórych jej gwarach; 5) *hary* (w gwarowej wymowie *χáry*) ‘coś wielkiego, ciężkiego, niezgrabnego’ to jednostkowy zapis dokonany we wsi Więciórka pod Myślenicami (Kucała 1957: 44) (na Śląsku zapisano inne jego znaczenia!). Jeśli około 70 lat temu używali go ludzie starzy, dziś być może nikt go już nie zna.

Ginące słownictwo gwarowe rejestrują dość obficie w Polsce wydawane gwarowe słowniki naukowe, popularnonaukowe (por. np. cytowane wyżej: Kąś 2011; Kąś 2015–2018; Kobylińska 2001; Zborowski 2009) i amatorskie (por. na ten temat: Wronicz 2006: 171–180). Stopniowo też bogactwo gwarowych zasobów wyrazowych odślaniają kolejno wydawane tomy *Słownika gwar polskich PAN* (SGP PAN).

Rozwiązanie skrótów

- AGP – K. Dejna, *Atlas gwar polskich*, t. I–IV, Warszawa 1998–2002.
- AJŚ – A. Zaręba, *Atlas językowy Śląska*, t. I–VIII; miejsce wydawania: t. I–II: Kraków, t. III–VII: Warszawa, Kraków, t. VIII: Warszawa 1969–1996.
- KSGP – kartoteka *Słownika gwar polskich PAN* w Pracowni Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie.
- MAGP – *Mały atlas gwar polskich*, oprac. Pracownia Dialektologiczna (od t. IV Pracownia Atlasu i Słownika Gwar Polskich) Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie, t. I–II pod kierunkiem K. Nitscha, t. III–XIII pod kierunkiem M. Karasia, Wrocław–Kraków 1957–1970.
- ME IX – J. Kantor, *Czarny Dunajec. Monografia etnograficzna*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne wydawane staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. IX, s. 17–229.
- PJPAN LXV – J. Symoni-Sułkowska, *Zróżnicowanie słowotwórcze i leksykalne nazw z zakresu transportu i komunikacji w gwarach polskich*, „Prace Językoznawcze Polskiej Akademii Nauk”, t. LXV, Wrocław 1972.
- PJŚ I – F. Steuer, *Dialekt sulkowski*, „Prace Językowe. Wydawnictwa Śląskie Polskiej Akademii Umiejętności”, t. I, Kraków 1934.
- PlutaDzierż – F. Pluta, *Słownictwo Dzierżysławic w powiecie prudnickim*, Wrocław 1973.
- RWF VIII – R. Zawiliński, *Gwara brzezińska w starostwie ropczyckim. Studium dialektologiczne*, „Rozprawy (i Sprawozdania z Posiedzeń) Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, t. VIII, s. 180–234).
- SGP PAN – *Słownik gwar polskich*, red. M. Karaś (osobny tom zatytułowany: *Źródła* oraz t. I), J. Reichan (t. II–IX, z. 2), S. Urbańczyk (t. II–V), J. Okoniowa (t. VI–IX, z. 2), B. Grabka (t. VII–X, z. 1), R. Kucharzyk (t. IX, z. 2 – t. X, z. 1; miejsca wydawania: t. *Źródła* oraz t. I–III: Wrocław–Warszawa–Kraków 1977–1991, t. IV–X, z. 1: Kraków 1992–2018).
- SGŚ – *Słownik gwar śląskich*, red. B. Wyderka, t. I–XV, A–KRAWATKA, Opole 2000–2016.
- SKarł – J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków 1900–1911.
- SKJV – B. Dembowski, *Słownik gwary podhalskiej*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. V, s. 339–444.

Bibliografia

- Hodorowicz S.A., 2013, *Słownik dawnych i współczesnych wyrażeń górali Skalnego Podhala*, Nowy Targ.
- Kąś J., 2011, *Słownik gwary orawskiej*, t. I A–O, t. II P–Ż, Kraków.
- Kąś J., 2015–2018, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. I A–B, t. II C–Do, Bukowina Tatrzańska–Nowy Sącz 2015, t. III Dó–Gr, Bukowina Tatrzańska 2016, t. IV Gu–Kol, Kraków 2017, t. V Koł–Mad, Nowy Sącz 2017, t. VI Maf–Nie, Nowy Sącz 2018.
- Kobylińska J., 2001, *Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej)*, Kraków.
- Kucała M., 1957, *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich*, „Prace Językoznawcze PAN”, t. XI, Wrocław.
- Kucała M., 1960, *O słownictwie ludzi wyzbijających się gwary*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XIX, s. 141–156. Przedruk w: M. Kucała, 2000, *Polszczyzna dawna i współczesna. Studia i szkice*, „Prace Instytutu Języka Polskiego” 112, s. 326–339.
- Niezabitowska A., 1960, *Zmiany w słownictwie żywieckim na przestrzeni ostatnich 70 lat*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” LX, „Prace Językoznawcze”, z. 5, s. 355–364.
- Rzeszowski L., 1891, *Spis wyrazów ludowych z okolic Żywca*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie” IV, s. 353–361.
- Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–V, A–ŁŻYWY, Kraków 1952–1982. *Słownik języka polskiego*, 1958–1969, t. I–X + t. XI *Suplement*, red. W. Doroszewski, Warszawa.
- Słownik polskich leksemów potocznych*, 2001–2016, t. I–VII red. W. Lubaś, t. VIII–X red. W. Lubaś, K. Skowronek (A–PIR), Kraków 2001–2016.
- Wronicz J., 2006, *Amatorskie słowniki gwarowe*, „Prace Instytutu Języka Polskiego” (PAN), 127, „Studia Dialektologiczne” III, pod red. J. Okoniowej, Kraków 2006, s. 171–180.
- Zborowski J., 2009, *Słownik gwary Zakopanego i okolic*, opracowany i uzupełniony z materiałów Autora przez Zespół Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk pod kierunkiem Joanny Okoniowej. Koncepcja i opracowanie naukowe: Joanna Okoniowa, Barbara Grabka, Renata Kucharzyk, Monika Buława, współpraca: Ewelina Grzeškiewicz, Anna Kostecka-Sadowa, Emil Popławski, Maria Tokarz, Anna Tyrpa, Kinga Wenklar, Kazimierz Woźniak, Jadwiga Wronicz, Zakopane–Kraków.

On the trail of the dying dialectal words

Abstract

The subject matter of the article is the problem of the dying dialectal words. The author of the article found such words, used only by elderly people, in the dictionary of M. Kucała *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich* (The comparative dictionary of three villages of Little Poland) (Kucała 1957) and compared them with the adequate material in some Polish dialectal dictionaries. The author noticed the occurrence of various types of such words.